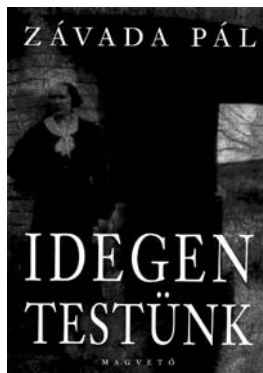

LÁTÓSZÖG

ZÁVADA PÁL:
Idegen testünk

Magvető Kiadó, Budapest, 2008

Dobás Kata

VIRTIGLI TÖRTÉNELEM

„A história egy soha be nem végzett egész, mely a múltból a jelenen át a jövőndöbe szövi magát, s még nagy korszakai sem oly kikerekítettek, mint a teoretikus elmék képzelik, a regénynek ellenben művészileg befejezettek kell lenni [...]”

(Kemény Zsigmond: *Élet és irodalom*)

A történelmi regény létformája napjainkra igencsak problematikus kérdéskörre vált. Az egyik ok nyilvánvalóan az, hogy e 19. században tért hódító műfaj kapcsán sok esetben felmerül a hitelesség fogalmának kérdés(esség)e. Ez természetesen nem kizárólag a közelmúltbeli illetve a mai tudományos párbeszédekben figyelhető meg, hanem már az 1800-as évek irodalmi diskurzusaiban is központi téma volt. Fontos kiemelni ugyanis, hogy a 19. századi történelmi elbeszélésekben sem a történelem tényként kezelt eseményeinek, személyeinek egyfajta

dokumentarista újramondása bontakozik ki e fogalom alatt, hanem bizonyos, múlthoz köthető történések újraírása nyelvi-poétikai eszközök segítségével. Mindebből az következik, hogy a megfeleltethetőség nem tartható számon a történelmi regény műfaji ismérvei között. Azon a – tehát korántsem újkeletű – belátáson túl, hogy történelem és fikció kölcsönösen az idő, adott esetben a múlt újraalkotásához járulnak hozzá, érdemesnek látszik a továbbiakban e műfaj kapcsán az elbeszélői pozíció bizonytalanságára is figyelmeztetni.

Azt ugyan nem lehetne egyértelműen állítani, hogy Závada Pál *Idegen testiünk* című regénye kizárólagosan a történelmi elbeszélés műfajába sorolható, de termékenynek bizonyulhat, ha a fentebb említett kérdéskörökhöz való viszonyát felvázoljuk, már csak azért is, hogy látható legyen a mű hagyományba ágyazottságának mibenléte, illetve a kortárs – hasonló típusú – irodalmi alkotásokkal való kapcsolata. Mindez úgy valósítható meg, hogy elsősorban a szövegben megjelenő történelemszemléletre koncentrálunk, ami többek között a mű narrációja és időszerkezete révén bontakozik ki.

Závada regényében két idősíkot figyelhetünk meg: az egyik egy konkrét dátumhoz köthető este leírása, ami a második bécsi döntést követően, 1940 szeptemberében játszódik, Észak-Erdély visszacsatolásának idején. Ezen a napon Weiner Jankánál, egy budapesti fényképész-műteremben összegyűlnek a családtagok, a barátok vacsorázni, hogy beszélgessenek, és az éppen aktuális politikai helyzetet megvitasák. A Závada által felsorakoztatott emberek között szinte mindenki megtalálható vallásra, nemzetiségre való tekintet nélkül: sváb, magyar, zsidó, félzsidó magyarok és még hosszan lehetne sorolni a legkülönbözőbb felmenőkkel rendelkező személyeket. Ennek a már-már karneváli hangulatot idéző embercsoportnak a megjelenítése nyilvánvalóan azt szolgálja, hogy mindegyik rendelkezzen a saját egyedi szólamával, véleményével, amelyet megfogalmazhat a másikkal (Másikkal) szemben vagy éppen vele egyetértésben. A másik idősíki ugyanezeknek az embereknek az élettörténete: ugyanis ahogy haladnak előre az éjszaka eseményei, úgy tudunk meg egyre többet a jelenlévők gyerekkoráról, fiatalságáról és jövőjéről is. Mert hiába az egyszeri, egyéjszakás összefüggés, ezzel párhuzamosan fokozatos kitekintést nyerhetünk az elkövetkező eseményekre is, egészen az 1940-es évek második felének közepéig, tulajdonképpen a kommunista hatalomátvétel kezdetéig. A két idősíki tehát egyfelől vertikális történetzövést követ, míg a másik horizontálisan, mintegy pillanatnyi keresztmetszetét adja a történéseknek. Mint-

hogy az időkezelésből lehetségesnek látszik következtetni a műfajra, elmondható, hogy az előbbiből egyfajta családtörténet, míg az utóbbiból – annak állóképességűsége miatt – leginkább egy életkép rajzolódik ki, és a kettő egyszerre adja a mű történelemszemléletének egyik fő jellegzetességét és a történelmi elbeszélés sajátos műformáját. A történelem ugyanis ebben a formában nem fűzhető fel lineárisan egyetlen narrációs szárla, még abban az esetben sem, ha a könyv olvasásának végén a sok apró történet valamiféle egésszé áll össze. Ez utóbbi jórészt annak köszönhető, hogy a szövegben megfelelő módon szerveződik a múlt, jelen, jövő történéseinek aránya, különösen a könyv utolsó harmadában látványos mindez, amikor a regény és az esti összefüggés végéhez közeledve egyre inkább az elkövetkező évek eseményei kapnak hangsúlyt szemben a jelen fejleményeivel.

Ha a mindezzel szoros összefüggésben álló elbeszélőtechnikát tekintjük, elsőként leginkább az elbeszélői nézőpontok változtatása tűnhet fel, már csak azért is, mert Závada nagyon látványosan próbálja kikapcsolni az ebből fakadó lehetőségeket. A regényben egyszerre található meg az egyes szám első, az egyes szám harmadik és a többes szám első személyű elbeszélő. Az első nyilvánvalóan az egyes szereplők saját megnyilatkozásait, a második egy hagyományosabb elbeszélői technikát idéz fel, míg a harmadik – egyébként Závada *A fényképész utókor* című regényéből már jól ismert, ugyanakkor ott kicsit más funkcióval bír – mód ehelyütt is provokatív hangnemet üt meg, hiszen a „mi” a legkülönbözőbb helyeken és csoportok nevében használatik. Néha mi vagyunk Weiner Janka vendégei, olykor a Magyar Testvéri Közösség tagjai, magyar katonák vagy akár kommunista tisztek. Ez a módszer az olvasót fokozott állásfoglalásra készíti, amit alapvetően remek elbeszélői fogásként tarthatunk számon, és az elsőre talán túlságosan is kuszának és zavarónak tűnő elbeszélői pozíciók változtatása valójában a könyv néhány fejezete után sajátos ritmust vesz fel, s így a szaggatottnak megélt olvasásélmény mégsem esik darabjaira. Az olvasásnak ugyanakkor néhány esetben nem kedvez az elbeszélők, illetve a nézőpontok (Závadánál e kettő – néhány kivételtől eltekintve – azonos) folyamatos cserélgetése, és noha zavarónak nem mondható a jelenség, a felvett ritmusba néhol monoton részek ékelődnek be. A módszernek persze vannak bravúros megvalósulásai is, az egyik leglátványosabb – már eddig is sokak által idézett részlet –, amikor katonák mesélik el erdélyi kalandjukat egy faluba való bevonulás előestéjén: „Lövésünk azonban az L alakú falu felvégén csoportosuló saját csapataink közé is

becsapódnak, ők pedig visszalőnek miránk – azaz mi pedig miránk –, mire mi aknavetőkkel lőjük szét a házakat, elég sokan bennégnak, a falucska megsemmisül, összesen vagy nyolcvan halott marad. Vagyis nyolcvan maradtunk ott holtak.” (175)

A többes szám első személy hasonló típusú használatára figyelhetünk fel a könyv címeként feltüntetett szókapcsolatban is. A regény Holmiban megjelent első szövegközléseiben a cím még *Idegen testek*-ként szerepelt, és ebből leginkább az látható, hogy az ennél jóval bonyolultabb értelmezést és jellegzetesebb metaforikát működtető végső változat szorosabb kapcsolatot feltételez a mű egészével. Egyfelől azért is állítható mindez, mert a nemzet testként való szerepeltetése az egész könyvön szépen végigvihető metafora, másfelől a műben szereplő idegen szövegek megjelenése is a saját-idegen együttállását erősítheti az értelmezésben.

A különféle vendégszövegek szerepeltetése egy irodalmi alkotásban Závadánál sem újszerű jelenség, s az *Idegen testünk* is számos olyan fikatív és létező írást léptet fel, amelyek leginkább a szövegek történetiségének mibenlétére irányítják a figyelmet. Egy, a múlt század első felének képeslapjait felidéző levelezés tanúi lehetünk, amikor Dezsőnek, a munkaszolgálatos tisztnek és Emmának, az otthon maradt, boltot vezető asszonynak a levélváltását olvashatjuk. Mai szemmel persze ezek kissé idegennek és talán megmosolyogtatónak hatnak, és ezen okok miatt az azonosulás is lehetetlennek tűnik. Nehéz ugyanis komolyan venni, mondhatni ironikus távolságtartásra készíti az olvasót Dezső és Emma másfél oldalas fejtegetése az időjárásról: „S mint a géppuskaropogás, úgy veri ki a század írógépén Dezső, hogy tegnap önáluk is pocsék volt az idő, csaknem egész nap esett, sár volt és hideg, idegekre menő, csontig áztató. Nem engedték persze, hogy a depresszió úrrá legyen rajtuk, reméltek derűt, és reményük mára be is teljesedett. Hisz ahogy az imént kikukkantott, már föl is száradt az utca, s a jobbára felhős ég dacára nyolc órára kisütött a nap, és most ragyogó meleg van.” (58)

Ehhez hasonló jelenségnek tekinthető Urbán Vince újságíró cikke is a kolozsvári bevonulásról vagy személyes beszámolója Jankának az ottani eseményekről. A regény tulajdonképpen Vince ismertetésével kezdődik, de ez csak pár oldallal később derül ki, amikor a szöveg elbeszélője nézőpontot vált, és az újságcikk szerzője – mintegy válaszolva az írás megszerkesztett voltára – úgy dönt, hogy kettévágja az erdélyi bevonulásról szóló beszámolóját: „Ez a megoldás, néz föl kézíratos papírjából, hogy kettévágom a témát, és eddig tart az első. Magából a bevo-

nulási parádéból pedig kikanyarítok egy másikat, így legalább két tárcám lesz abszolválva – darabonként nyolcvan pengőjével.” (11) Závada szövegének első részében végig érzékelhető ez a kissé ironikus hangvétel, amely nemcsak távolságtartásra készíti az olvasót, de először még teljesen más értelmezési horizontot alakít ki a leírtakkal kapcsolatban.

A regény nyelvezetéről összességében azt lehetne ugyanis elmondani, hogy a különböző nézőpontokhoz társuló elbeszélők mindig valamilyen jellegzetes szólamot képviselnek, ideértve akár az adott rendszer melletti állásfoglalást vagy ellenállást is. Ezek a néha monológba fulladó beszédek sok esetben olyan retorikához kapcsolódnak, amelyek mindig egy-egy csoport(osulás) beszédmódjára jellemzőek. Ezzel a módszerrel Závada olykor azt éri el, hogy már-már propagandaszöveggént olvassuk például Johannka szélsőséges nézeteit, s az így keltett idegenségérzetet az olvasóban nem lehetne eldöntötten jónak vagy rossznak nevezni. A mű szóhasználatáról továbbá elmondható még, hogy olyan szókinccsel igyekszik érvénybe léptetni, amelyet a regényidőre leginkább jellemzőnek vélt. Ez néhol humoros, néhol provokatív (az azóta eltelt idő okán), s így leginkább az értelmezés történetiségére irányítja a figyelmet.

Azonban ahogy közeledünk a jelenhez, 1940 szeptemberéhez, és a jövőhöz, az elbeszélő történelem egyre kevésbé kap ironikus felhangot, s fokozatosan elkomorul a szövegből kibontakozó történelemszemlélet. A regény első felében még megfigyelhető provokatív hangvételnek a mű végére már nincs igazi éle, hiába ugyanaz a narrációs technika. Valójában ebben a jelenségben van Závada regényének ereje, hiszen rámutat arra, hogy bizonyos időbeli távolság szükségesnek látszik a múlt eseményeinek elemzéséhez, de ezzel a távolsággal egyszersmind el is veszítünk valamilyen értelmezési szálát. Leginkább a Jan Assmann által hosszabban kifejtett kommunikatív és kulturális emlékezet fogalom párral lehetne ezt érzékeltetni: mindkettő a kollektív emlékezés formája, csak míg az előbbinél még élő, közvetlen tapasztalatként tartható számon a múlt, hiszen a kortársak által formálódik akár szóbeli közléseken alapulva, addig a kulturális emlékezet már ennél régebbi, egészen az adott csoport identitását is befolyásoló múltképzetéig nyúlik vissza. Ha ezt az *Idegen testünkre* vonatkoztatjuk, akkor arra a következtetésre juthatunk, hogy az 1940-es egy olyan esztendő, amely egyrészt történelmi fordulópont, másrésztől többé-kevésbé a kommunikatív és a kulturális emlékezet határán helyezkedik el, hiszen az akkori kortársak már kevésbé tudják fenntartani a kommunikatív emlékezetet,

s ezért egyre inkább a kulturális emlékezet veszi át annak helyét. Érdekes jelenség, hogy ezzel párhuzamosan, ahogy közeledünk a regényidőhöz viszonyított jövő időhöz, egyre inkább az egyes szám harmadik és többes szám első személyű, nem mindentudó elbeszélők veszik át a történések igen nagy hányadának elmesélését. A többszólamúság alapos megváltozásának eredménye az lesz, hogy a kezdeti személyes hangvétel is egyre inkább elkomorul.

Závada könyvének történelemszemlélete sokban hasonlít az eddigi, hasonló feladatra vállalkozó regényekhez: elveti a kizárólag vonalszerűen és egyfajta szemszögből elbeszélhető történelem eszméjét, a mikrotörténelem eszközeihez nyúlva az egyes ember, illetve a család-történet műfajának nézőpontját is igyekszik bevonni a párbeszédbe. Amikor ez a fajta személyesség eltűnik az *Idegen testiünk* végére, pontosan a sokszor előtérbe vont sokszínűségnek a megszűnését érhetjük tetten a regényben, hogy aztán az utolsó bekezdésben mégis felvillanjon néhány sor erejéig a letűnt életpillanat.

Zsávolya Zoltán

KIRÁNDULÁS A „SVÁB” HEGYRE?

Az eddigi professzionális olvasás igen érdemleges munkaként, akár mindjárt „az idei könyvhét egyik legfontosabb műveként” (Károlyi) kezeli Závada Pál negyedik regényét, bár nem ritkán erőteljesen bírálja is azt. Az efféle történések második fele korábban nem volt jellemző az író egymásra sorjázó nagyepikai munkáinak fogadtatására, amit éppen az a dolgozat, Asztalos Éva írása bizonyít legjobban, amely a mostani értelmezések közül a talán legerőteljesebb kritikát artikulálja vele kapcsolatban, a megelőző három regény kontextusába mátrioxolva (vissza) a frissen megjelent románt. Asztalos így fogalmaz: „kertelés nélkül kijelenthetjük, hogy mindazok a hatástényezők, amelyek a *Jadviga [párnája]* sikerét magyarázhatják, nagyrészt hiányoznak az új regényből.” Érdekes, hogy a következőkben csupa olyan „hatástényezőt” említ, amely